JIZZAX VILOYATI ME'MORIY MEROSIDA MODERN VA INDUSTRIAL ARXITEKTURA

Usarov Jamolidin Tulkinovich
M.Ulug'bek nomidagi Samarqand davlat texnika Mustaqil tadqiqotchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24087376

Annotatsiya: Maqolada modernizm va industrial arxitektura tamoyillari Jizzax viloyati shahar muhiti misolida tahlil qilinadi. Jizzax temir yo'l vokzali, "Orom" kinoteatri, ta'lim va ishlab chiqarish obyektlari transport, madaniyat va mehnat hayotini tashkil etuvchi me'moriy qatlam sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot adabiyotlar tahlili, ochiq foto-hujjatlar va shaharsozlik ma'lumotlarini qiyoslashga asoslanadi. Inson omili qulaylik, xavfsizlik, inklyuzivlik, iqlimiy himoya va jamoaviy xotira mezonlari orqali baholanadi. Ochiq dalillar yetishmagan holatlarda obyektlarning qurilgan sanasi yoki modernizmga mansubligi qat'iy tasdiqlanmaydi; arxiv va dala tadqiqotlari zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Jizzax, modernizm, industrial arxitektura, me'moriy meros, vokzal, jamoat binosi, inson omili.

Kirish. XIX asr oxiri va XX asrda po'lat, temir-beton va shishaning keng qo'llanishi me'morchilikda katta oraliqlar, erkin reja va yangi hajmiy kompozitsiyalarni yuzaga keltirdi. Modernizm shaklni funksiyadan keltirib chiqarish, konstruksiyani mantiqan ifodalash va ortiqcha bezakni cheklash tamoyillarini rivojlantirdi [1–3]. Industrial arxitekturada ishlab chiqarish texnologiyasi, transport va muhandislik tizimlari bino shakli hamda shahar tuzilishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Jizzaxda tarixiy shahar qatlamlari bilan transport va sanoat infratuzilmasi bir makonda rivojlangan. Maqolaning maqsadi — modern va industrial arxitekturaning hududiy ko'rinishlarini mavjud manbalar asosida tavsiflash, ularning inson ehtiyojlari bilan aloqasini ochish hamda saqlash va qayta foydalanish bo'yicha amaliy takliflar berish.

Tadqiqot metodikasi va hududiy kontekst. Tadqiqot sifat tahliliga asoslanadi: modernizm va industrial arxitektura haqidagi nazariy adabiyotlar ko'rib chiqildi; Jizzax bo'yicha rasmiy statistika, bosh reja hujjati, matbuot xabarlari va foto-hujjatlar taqqoslandi. Obyektlar vazifasi, tashqi kompozitsiyasi, shahar bilan aloqasi, ijtimoiy foydalanishi va muhofaza ehtiyoji bo'yicha tahlil qilindi. Suratlar faqat bugungi ko'rinishni tasdiqlaydi; ular qurilish sanasi, muallifi yoki uslubiy tasnifni o'z-o'zidan isbotlamaydi.

Modernizm yagona uslubdan ko'ra funksionalizm, konstruktivizm, Bauhaus .arxitektura zavod va fabrikalardan tashqari vokzal, ombor, logistika majmuasi va muhandislik inshootlarini ham qamrab oladi. Bino "zamonaviy" ko'ringani uchun uni modernizm namunasi deyish yetarli emas: davr, loyiha, konstruksiya, material va tarixiy kontekst birgalikda tekshirilishi lozim [2–4].

Jizzax viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotiga ko'ra, 2024-yil yakunida viloyatda 2 042 ta sanoat korxonasi faoliyat ko'rsatgan, shundan 604 tasi Jizzax shahriga to'g'ri kelgan [5]. Bu ko'rsatkich sanoatning hududiy miqyosini ifodalaydi, biroq korxona binolarining yoshi va me'moriy qiymatini aniqlamaydi. 2026-yilgi bosh reja hujjatida tarixiy-arxeologik obyektlar, muhofaza hududlari, sanoat zonalari, piyoda yo'llari va yashil aloqalar qayd etilgan [6]. Demak, yangi qurilish va ishlab chiqarish hududlarini meros bilan muvofiqlashtirish shaharsozlikning muhim vazifasidir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Transport arxitekturasi va foydalanuvchi tajribasi. Jizzax temir yo‘l vokzalining yangi binosi 2012-yilda foydalanishga topshirilgani matbuot xabarida qayd etilgan. Xabarda kutish zali, ona va bola xonalari, nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun xonalar, kafe, ma’lumot xizmati va tibbiy punkt borligi aytiladi [7]. Bu ma’lumot vokzalni faqat fasad sifatida emas, yo‘lovchi xizmatlari majmuasi sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

1-rasm. Jizzax temir yo‘l vokzali, 2024. Surat: Solijon Solayev, Wikimedia Commons, CC BY 3.0.

Inson omili nuqtai nazaridan vokzalda yo‘nalish belgilari, soyali kutish joylari, yoritish, o‘tirish imkoniyati, pandus va liftlarning uzluksizligi, aravachalar uchun yo‘llar va xavfsiz kesib o‘tishlar muhim. Xabarda ayrim xizmatlar qayd etilgan bo‘lsa-da, ularning hozirgi holati va amaldagi qulaylik darajasi joyida tekshirilishi kerak. Vokzal hozircha “tarixiy yodgorlik” maqomida baholanmaydi; u transport arxitekturasining hujjatlashtirishga arziydigan zamonaviy qatlami hisoblanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Madaniy va ishlab chiqarish obyektlarining tahlili. "Orom" kinoteatrining 2024-yilgi fotosurati Jizzax shahridagi madaniy xizmat binosini ko'rsatadi [8]. Ochiq manbada uning loyihachisi va qurilish sanasi berilmagan, shu bois kinoteatrni muayyan davr modernizmiga mansub deb qat'iy tasniflash mumkin emas. Shunga qaramay, kino binolari XX asr shaharlarida ommaviy madaniyat va jamoat uchrashuvlarini tashkil etgan muhim tipologiya hisoblanadi.

2-rasm. "Orom" kinoteatri, 2024.

3-rasm. BMB-NRC agrologistika binosi, 2024.

Suratlar: Solijon Solayev / Wikimedia Commons; kino CC BY-SA 4.0, logistika CC0.

Kinoteatrning ijtimoiy qiymati uning kirish imkoniyati, jamoat transportiga yaqinligi, atrofdagi maydonning xavfsizligi va kundalik foydalanishida namoyon bo'ladi. Agar bino asl vazifasini yo'qotgan bo'lsa, ko'rgazma, kichik sahna, ma'ruza yoki mahalla tadbirlari uchun moslashtirish imkoniyati baholanishi mumkin. Bunda akustika, evakuatsiya, tabiiy shamollatish va saqlanib qolgan badiiy elementlar hisobga olinadi.

Sanoat va logistika binolari ishlab chiqarish hamda transport oqimlarini tashkil etadi. Jizzaxdagi korxonalarning ko'pida loyiha tarixi va konstruktiv tavsiflar ochiq manbalarda to'liq berilmagan. Shu sababli zamonaviy logistika binosining fotosurati XX asr industrial merosining isboti sifatida emas, bugungi sanoat qatlamining misoli sifatida keltiriladi. Ishlab chiqarish hududlarida yuk mashinalari, shovqin, chang va issiqlik ta'siridan tashqari ishchilarning piyoda yo'li, bekatlar, yoritish, sanitariya va yashil himoya zonalarini ham o'rganish lozim.

Texnik oliy ta'lim binolari ham me'moriy muhitning muhim qismi: ular mutaxassis tayyorlash, tadqiqot va shahar iqtisodiyoti bilan bog'liq. Kampusni baholashda auditoriya va laboratoriyalardan tashqari soyali yo'laklar, ochiq uchrashuv joylari, veloturargoh va xavfsiz kechki harakat hisobga olinadi. Bu yondashuv binolarning estetik qiyofasini ulardan foydalanuvchi talabalar va xodimlar tajribasi bilan bog'laydi.

Inson omili, natijalar va takliflar. Jizzaxning issiq va quruq yozgi sharoitida jamoat makonlarida soya, daraxt, ichimlik suvi va qulay dam olish nuqtalari katta ahamiyatga ega. Barcha yoshdagi aholi, harakatlanishda qiyinchiligi bo'lgan shaxslar, ota-onalar va keksalarning talablari loyiha oldidan hisobga olinishi kerak. Buning uchun obyekt va yo'nalishlar bo'yicha qisqa foydalanuvchi so'rovi, kunning turli vaqtlarida kuzatuv va inklyuzivlik auditi o'tkazish mumkin. Shaxsiy ma'lumotlarni yig'masdan, javoblarni umumlashtirib xaritaga tushirish maqsadga muvofiq.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, Jizzaxda transport, madaniyat, ta'lim va sanoat vazifalarini bajaruvchi zamonaviy me'moriy qatlamlar mavjud. Ochiq manbalar vokzalning 2012-yilda ochilgani va viloyat

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

sanoatining ko'lamini tasdiqlaydi; biroq ob'ektlarning aksariyatida dastlabki loyiha, qurilish sanasi va konstruktiv tizim haqida dala hamda arxiv tekshiruvi zarur. Demak, uslubiy baholashdan oldin hujjatlashtirish va inventarizatsiya o'tkazilishi lozim.

Amaliy takliflar: (1) XX–XXI asr binolari va muhandislik inshootlarining viloyat reyestrini tuzish; (2) har bir obyektning sanasi, muallifi, dastlabki va hozirgi vazifasi, materiali, holati va fotosuratlarini qayd etish; (3) vokzal va jamoat binolarida inklyuziv marshrut auditini o'tkazish; (4) foydalanilmayotgan sanoat binolari uchun adaptiv qayta foydalanish imkoniyatini baholash; (5) tarixiy hududlar va sanoat zonalari orasidagi yashil hamda piyoda aloqalarni bosh reja asosida himoyalash; (6) aholi va xodimlarning fikrini loyiha oldi tahliliga kiritish.

Merosni hujjatlashtirish va qayta foydalanish. Obyektlarni inventarizatsiya qilishda uch bosqichli yozuv tavsiya etiladi: avval manzili, vazifasi va tashqi holati qayd etiladi; keyin arxiv chizmalari, loyiha hujjatlari va qurilish davri tekshiriladi; nihoyat, konstruktiv holat, foydalanuvchi tajribasi va muhofaza ehtiyoji baholanadi. Har bir obyektga umumiy ko'rinish, fasad, kirish qismi va ko'cha bilan tutashgan joyning fotosuratlari ilova qilinadi. Bu usul zamonaviy binoning tarixiy ahamiyatini tashqi ko'rinishidan kelib chiqib taxmin qilish xavfini kamaytiradi. Agar sanoat binosi o'z vazifasini yo'qotgan bo'lsa, saqlangan karkas, katta oraliq va ichki balandlikni ta'lim, madaniyat, ustaxona yoki kichik ishlab chiqarish uchun moslashtirish imkoniyati ko'rib chiqiladi. Qaror texnik xavfsizlik, sanitariya, energiya sarfi va foydalanuvchilar ehtiyoji asosida qabul qilinadi.

Samarali muhofaza uchun binoning tashqi qiyofasi bilan birga foydalanish tizimi ham qayd etilishi kerak: kirishlar soni, jamoat transporti bilan tutashuv, piyoda oqimi, kundalik xizmatlar va faslga bog'liq iqlimiy qulaylik. Bu ma'lumotlar loyiha qarorlarini tekshirish va keyingi ta'mirlashda muhim bo'ladi. Jamoatchilik bilan maslahatlashuv esa qaysi obyektlar mahalliy xotira va o'zlik uchun muhimligini aniqlashga yordam beradi; natijada muhofaza ustuvorliklari faqat texnik holatga emas, ijtimoiy ahamiyatga ham tayangan holda belgilanadi.

Xulosa. Modern va industrial arxitektura Jizzax shahrining tarixiy muhitiga transport, ishlab chiqarish, ta'lim va madaniyat bilan bog'liq yangi fazoviy qatlamlarni qo'shgan. Vokzal va kinoteatr kabi jamoat binolari hamda sanoat-logistika obyektlarini inson ehtiyojlari, shahar bilan aloqasi va tarixiy xotirasi asosida baholash zarur. Ochiq ma'lumotlar ayrim faktlarni tasdiqlasa-da, barcha obyektlarni modernizm merosi sifatida tasniflashga hali yetarli emas. Arxiv va dala tadqiqoti, inklyuzivlik auditi hamda mahalliy aholi ishtirokidagi inventarizatsiya merosni saqlash va zamonaviy shahar hayotiga integratsiya qilishning asosiy bosqichlaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Benevolo L. History of Modern Architecture. Cambridge: MIT Press, 1977.
2. Frampton K. Modern Architecture: A Critical History. London: Thames & Hudson, 2007.
3. Curtis W. J. R. Modern Architecture Since 1900. London: Phaidon Press, 1996.
4. Pevsner N. Pioneers of Modern Design. London: Penguin Books, 1960.
5. Jizzax viloyati statistika boshqarmasi. Jizzax viloyatining sanoat ishlab chiqarishi, 2024-yil yanvar–dekabr. jizzaxstat.uz.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. 2026-yil 23-iyuldagi 403-son qaror. lex.uz.
7. UzDaily. New railway station launched in Jizzakh. 23.07.2012.
8. Wikimedia Commons. "Orom kinoteatri (Jizzax)" va "BMB-NRC Agrologistics" foto-fayllari, 2024.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.